

Les resistències a les quintes: de la sortida individual a la revolta organitzada

Cristina Mas i Andreu

1. EL SISTEMA DE QUINTES	2
EL RECLUTAMENT DE L'EXÈRCIT ESPANYOL EL S XIX	2
LES QUINTES: UN NEGOCI PÚBLIC I PRIVAT	5
LES CONDICIONS DE VIDA DEL SOLDAT ESPANYOL EL XIX	5
2. LES FORMES DE RESISTÈNCIA INDIVIDUAL I NO VIOLENTA A LES QUINTES	6
AJUNTAMENTS I DIPUTACIONS COM A PROTAGONISTES DE LA RESISTÈNCIA A LES QUINTES	7
FRAU, AUTOLESIÓ, EMIGRACIÓ I PROFUGISME: QUALSEVOL COSA PER ESCAPAR AL SERVEI	7
3. LA PROTESTA COL·LECTIVA CONTRA LES QUINTES	9
ANATOMIA DE LES REVOLTES ANTIQUINTES	11
LES MANIFESTACIONS I LA FUGIDA DE MOSSOS	13
BIBLIOGRAFIA	14

Rafael Vallejo Pousada, en el seu estudi sobre els motins de 1892, posa de manifest aquest problema, i el vincula a les transformacions del règim polític de la Restauració i les formes de reunió, asociación y sufragio universal masculino, aunque adulterados en la práctica, permitían la participación en la vida política de sectores cada vez más importantes de la población y facilitaban la canalización de las demandas sociales a través de estructuras organizativas. Sin embargo, durante la Restauración, la protesta organizada cohabitó con formas inorgánicas de resistencia social, si bien la historiografía española pasa como sobre ascuas por encima de estas últimas¹.

De fet, només existeix una monografia sobre la qüestió de quintes i la resposta social de l'Espanya decimonònica: es tracta de l'obra d'Albino Feijoo Gómez², que destaca per recollir tots els aspectes relacionats amb el problema, des de l'evolució de les formes institucionals i el tractadisme militar fins als diversos models de resistència. Comptem a més, amb alguns estudis parcials, com el de Ramón Blasco pel motí antiquintes de València de 1856³ o el de Francesc Bonamussa⁴ per a la revolta de quintes a Catalunya durant la revolució de setembre. Des de la perspectiva de les formes de resistència individuals, disposem dels estudis per Galícia de José⁵ i per les Canàries de Manuel Castellano Gil⁶, i per la Guerra de Cuba de Carlos Seco Serrano⁷.

El reclutament de l'exèrcit espanyol el s XIX

Els mecanismes d'organització militar (forma de l'exèrcit, caràcter del reclutament, tipus de servei, etc.) apareixen sempre estretament vinculades a les formes d'organització social i en pateixen directament les transformacions. El servei militar universal obligatori sorgeix amb la Revolució Francesa, lligat a la concepció de ciutadania, i té un desenvolupament paral·lel al del propi procés revolucionari. La forma en què s'implantà reflecteix els avatars de la revolució i les dificultats que va haver d'afrontar i, sobretot, les seves febleses i el caràcter limitat dels seus resultats. La qüestió de quintes va ser un dels molts elements en què les expectatives populars generades pel propi procés liberal es van veure estancades pels seus dirigents.

A l'exèrcit del set-cents convivia diverses formes de reclutament de soldats: mercenaris, voluntaris, lleves forçoses de "vagos y maleantes" i lleves per sorteig entre la

---

¹ VALLEJO POUSADA, R.; "Pervivencia de las formas tradicionales de protesta: los motines de 1892", a *Historia Social*, n°8, tardor 1990, p.3

² FEIJOO, A.; *Quintas y protesta social en el siglo XIX*. Ministerio de Defensa, 1996

³ BLASCO, R.; "Els avalots de 1856 a València", a *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, vol IV. Univ. de València, 1974, p.389-413

⁴ BONAMUSSA, F.; SERRALLONGA, J.; *Del Roig al Groc. Barcelona 1868-1871. Quintes i epidèmies*. L'Avenç-Diputació de Barcelona, Barcelona 1995.

⁵ GONZALEZ ASENJO, J.A.; "La resistencia al servicio militar en Galicia (1837-1874)", a *Estudios de Historia Social*, 34-35, vol III-IV, 1985

⁶ CASTELLANO GIL, M.; *Quintas, prófugos y emigración. La Laguna (1886-1935)*. Ayto. de la Laguna. Centro de cultura popular Canaria. La Laguna. 1990.

⁷ SECO SERRANO, C.; "Prófugos y desertores en la Guerra de Cuba", a *Estudios de Historia Social*, n°22-23, p.253-273

població civil (de les quals eren exempts els privilegiats, els malalts i algunes professions). Frederic II de Prússia va racionalitzar definitivament el sistema militar il·lustrat imposant el 1733 el servei militar obligatori i l'establiment d'un contingent de lleva p

El sistema de reclutament obligatori es consolida amb la Revolució Francesa i s'estén a Europa durant el XIX, tot i que la fi de les campanyes napoleòniques provoca un retrocés del reclutament, fins que es demostra la impossibilitat de mantenir grans exèrcits per altres mitjans.

En el cas espanyol, en el context de guerra permanent –a l'interior i a les colònies- que es viu al llarg del segle, el reclutament esdevé el mètode més ràpid i barat per nodrir l'exèrcit: les deficiències pressupostàries i les necessitats polítiques i militars col·laboren per imposar el sistema de quintes, els precedents de les quals són les ordenances de Carles III (1768) i Carles IV (1800). A partir d'aleshores, el procés polític de revolució lib

sistema obligatori de reclutament. Les Corts de Cádiz, per fer front a la Guerra del francès opten per la Milícia Nacional i el reclutament general, ordenant l'allistament del tots els homes de 16 a 45 anys que arribaven a una alçada mínima. El 1810 el Consell de Regència ordenava el reclutament de 80.000 homes, tots els homes útils que no es trobessin sota ocupació enemiga.

D'aleshores ençà "las leyes de reclutamiento y organización militar, si fueron mil veces retocadas, no sufrieron cambios fundamentales. Ningún gobierno, desde la Guerra de la Independencia hasta la Restauración tuvo tiempo ni atmósfera para emprender una

⁸. El cost d'un exèrcit de milícia o de voluntaris i les dificultats per a reclutar-los, juntament amb la popularització i la radicalització de la milícia van portar els mateixos polítics liberals a renegar de la milícia, la forma militar emblemàtica de la revolució liberal.

La Llei constitutiva de l'exèrcit (1821) i l'Ordenança per la Lleva de l'exèrcit de 1837 van establir les bases legals per al reclutament decimonònic. El sistema es va normalitzar durant la dècada dels '30 amb Mendizábal i Fernández de Córdoba, i a partir de 1837 la renovació anual de la llei de reclutament fou gairebé automàtica i experimentà només petits ajustaments. Cada província havia d'aportar un nombre de joves proporcional a la seva població, que eren sortejats entre el total de joves d'una determinada edat (en l'origen era una cinquena part dels joves qui s'havia d'incorporar a files, d'aquí el nom de quinta). La llei contemplava la possibilitat d'eximir els quintats amb una contribució econòmica d'entre 1.500 i 2.000 ptes o bé de substituir-los per "voluntaris" comprant el dret a substitució per 500-1250 ptes. No es van produir modificacions significatives fins la Llei Canalejas-Luque (1912), exceptuant l'efímera abolició de les quintes de la I República. Per Albino Feijoo, "la conscripció francesa, con sus pros y sus contras, enraizó ntra la voluntad del pueblo llano, y en beneficio del estado, el ejército y las clases pudientes de la sociedad. El ejército se convirtió en el único administrador de la guerra y monopolizador de las armas, oponiéndose a las milicias y a otras concepciones sobre al naturaleza de la fuerza armada, integrándose en el mercado nacional como consumidor

⁹

Feijoo ha fet un estudi sobre les xifres de reclutament, ponderant-les amb l'evolució demogràfica (a partir de les dades de Nadal) per tal d'avaluar la càrrega que suposava el reclutament sobre la població en cada moment. La seva conclusió és que els contingents de lleva augmenten per sobre del creixement demogràfic, de manera que suposen una dura càrrega sobre la demografia espanyola. Les conseqüències negatives del reclutament per a l'evolució demogràfica s'agreugen si considerem que els reclutats pertanyien al segment d'edat que hauria d'haver contribuït al creixement de les taxes de natalitat. Entre 1803 i 1888, segons l'autor, els governs espanyols van decretar la incorporació a files de 2.775.144 homes per nodrir un contingent de 80.000 a 100.000 soldats, excepte en períodes extraordinaris de guerra on la xifra era molt superior.

---

⁸ FEIJOO, A.; *Op.cit.*, p.30

⁹ *Ibid.*, p.38

Alguns increments del contingent s'expliquen per exigències bèl·liques (1819,1835,1859-60,1875-79, 1894-98), però d'altres responen més aviat a les necessitats de la política interior o bé a la crisi hisendística dels governs moderats i de la Restauració, ja que, les quintes eren una

L'aspecte més polèmic de les quintes girava entorn el sistema d'exempcions i substitucions, pel qual mitjançant una contribució econòmica es podia redimir del servei un jove -lo per un altre recluta "voluntari" al qual es pagava una misèria. D'aquesta manera, l'anomenada "contribució de sang" requeia amb tota la seva cruïa sobre els sectors populars, "ya que el resto sabía buscar el dinero, la amistad y la trampa para incluirse en el 30-40% de los declarados exceptuados"¹⁰. Feijoo resumeix les desigualtats socials generades pel sistema de quintes en aquests termes: "El servicio militar en el siglo XIX fue una contribución de sangre para los pobres y monetaria para los ricos [...]. Para las clases más pobres la redención era una iniquidad y el servicio militar una desgracia; para las clases medias, la redención significaba una posibilidad de librar al hijo del servicio y aprovecharlo para el trabajo diario; para los ricos, la redención era un impuesto más que pagaban para contribuir a los gastos del estado, y que si no existiese supondría mayores impuestos para soportar los crecientes

¹¹. D.R. Headrick en feia una interpretació semblant: "Para los ricos equivalía al precio de un buen caballo; para la familia de clase media, en cambio, significaba tener que contraer una deuda a 20 años, o incluso la ruina; sin embargo, era tan grande el miedo al servicio militar que cualquier familia capaz de entregar el dinero necesario para librar a sus hijos del servicio se apresuraba a hacerlo. Muchos vendían todo lo que tenían antes que dejar que la quinta se llevara a sus hijos. Para los pobres que no podían pagar la redención del servicio, esto suponía un 'impuesto de sangre' sobre todo en tiempos de guerra, cuando las posibilidades de que el quinto regresara vivo eran de una contra dos"¹².

Alguns anys, sobretot en cas de guerra, el percentatge d'exempts (redimits, substituïts, curts de talla, o exceptuats per raons familiars) arribava al 70%, de manera que el sorteig era un simple tràmit. Gabriel Cardona posa de manifest desfasament del sistema de quintes en el marc europeu "[...] con un sistema de reclutamiento desfasado durante muchos años. El servicio militar causa de la guerra francoprussiana de 1870, mientras en España se mantenía un sistema de sorteos con posibilidad de eludir el servicio a cambio de *quintas* y la redención en metálico que condenaba sólo a los pobres a morir [...] De modo que en las provincias más pobres, que no podían redimir a sus mozos con dinero, el número de prófugos, desertores y exentos superaba, a menudo la mitad de los

13

La universalització del servei militar no es va establir a Espanya fins les lleis Canalejas-Luque de 1911-1912, per les quals es va suprimir la redempció en metàl·lic. Tanmateix, els estrats socials benestants van mantenir els seus privilegis a través de la figura del *soldat de quota*, que permetia reduir el temps de servei a canvi d'una contribució econòmica (equivalent, com recorda Cardona, a 12-18 mesos de jornal d'un camperol mitjà o a 6-8 mesos d'un jornal obrer, sense comptar les despeses d'equip i manutenció). Per això, l'autor conclou que "al servicio militar fueron obligados los de siempre"¹⁴.

---

¹⁰ *Ibid.*, p. 49

¹¹ *Ibid.*, p. 354-355

¹² HEADRICK, D.R.; *Ejército y política en España (1866-1898)*. Madrid. Tecnos, 1981, p.102

¹³ CARDONA, G.; *El poder militar en la España contemporánea hasta la Guerra Civil*. Madrid, s XXI, 1983, p.8

¹⁴ *Ibid.*, p.9

Les quintes: un negoci públic i privat

El fet que una cinquena part dels mossos declarats soldats redimissin econòmicament el servei militar va generar grans negocis públics i privats entorn les quintes.

Sovint famílies senceres queien en la ruïna per evitar la incorporació a files dels seus joves. De fet, Pi i Margall considerava això un factor de proletarització de les famílies de classe mitjana, les principals demandants de cartes de redempció, ja que les classes altes tendien a utilitzar les seves influències per obtenir fraudulentament exempcions legals. Les famílies amb menys recursos recorrien al crèdit o al mutualisme.

L'estat obtenia grans ingressos en concepte de redempcions, que teòricament servien a incorporació de voluntaris a l'exèrcit, però que de fet es desviaven per comprar material militar o per eixugar el deute públic, de manera que la redempció tenia un caràcter parafiscal. El nombre de redimits augmentava significativament en temps de guerra i assolí les cotes més altes durant els conflictes amb Cuba i el Marroc, la qual cosa va ser cabdal per a sostenir la hisenda pública. Per Carlos Seco Serrano, la raó del manteniment de la redempció malgrat totes les protestes (que arriben al paroxisme en el context de l'increment dels efectius militars durant la Guerra de Cuba) era el volum d'ingressos que aportava a l'estat.

Les quintes van esdevenir també un negoci privat: aviat van sorgir empreses i agents dedicats a facilitar la redempció i la substitució per mitjà de pòlisses d'assegurança contra quintes o de préstecs a baix interès. Aquestes companyies d'assegurança contra quintes i les associacions de Pares de Família s'ocupaven també dels tràmits burocràtics i de la contractació de substituïts i van permetre l'accés de sectors de classe mitjana a la redempció. Aquestes companyies estaven en mans de funcionaris, aristòcrates, militars, polítics, eclesiàstics o banquers i obtenien importants beneficis. La substitució també era una font de negoci: els mossos quintats que no eren capaços de trobar directament algú que els substituïssin (contractant-lo o canviant-li el número de la llista de quintats), podien fer-ho per mitjà d'una companyia de substituïts, que controlaven grans mercats d'homes i pagaven al substituït menys d'un terç del que havia pagat el substituït. A canvi d'oferir-se voluntaris per anar a l'exèrcit enlloc d'algú altre, els substituïts rebien entre 3.000 i 4.000 rals (la meitat del que costava una redempció), quan el sou a uns 1.000 rals l'any. A banda de l'intercanvi econòmic també es podia oferir la condonació d'un deute o dur a terme la substitució per lligams caciquistes o familiars.

Aquests negocis es donaven en un marc de frau i corrupció generalitzats. Sovint es contractaven malalts o rodamons com a substituïts o bé pròfugs o persones amb edats inferiors o superiors a les permeses. Els contractistes de quintes protagonitzaven estafes, suplantacions de personalitat i aportaven documentació falsa. En cas que un substituït fos rebutjat per un d'aquests motius, ell substituït, després d'haver pagat la substitució, s'havia d'incorporar a files.

Les condicions de vida del soldat espanyol el XIX

El rebuig popular a les quintes no es fonamentava només en el pes d'aquesta contribució, que en conjunt resultava menys feixuga que el servei universal o un exèrcit professional. Les quintes van esdevenir una causa de protesta social generalitzada a causa de la manifesta injustícia provocada per l'aplicació desigual de la llei sobre cívics també a causa de les condicions de vida dels quintats i les conseqüències familiars de la incorporació a files dels joves. D'un costat la ruïna de les famílies per la pèrdua de la força de treball i de l'altre la pròpia por al servei militar donada l'elevada mortalitat en l'exèrcit, les precàries condicions de vida i la baixa consideració social dels soldats, s'unien al desigual tracte de la llei per originar un dels principals factors de protesta social del segle.

Cal tenir en compte també la consciència popular que el servei militar servia només per justificar l'existència de l'oficialitat i servir-la en tot tipus de tasques que no tenien res a veure

amb la instrucció militar: molts quintes eren emprats com a servei domèstic dels oficials i les seves famílies; en alguns moments aquests "assistents" van arribar a suposar un terç de la tropa. D'altra banda, recordem que a finals de segle es va fer ús sistemàtic de l'exèrcit per reprimir qualsevol tipus de mobilització social: substituir treballadors en vaga, rebentar manifestacions... Fins i tot els motins contra els servei militar van patir la repressió per l'exèrcit. Tot i que en alguns casos els soldats es van solidaritzar amb aquests moviments (el 1883 1.700 soldats foren enviats a Andalusia per fer la collita i reprimir manifestacions, i confraternitzaren amb els vaguistes i exigiren un augment salarial), normalment complien amb la seva tasca repressora.

Les condicions de vida a l'exèrcit eren pèssimes: els metges militars denunciaven la precarietat dels quarters (manca d'aigua potable i ventilació, edificis molt vells); hi ha evidències clares d'una disciplina arbitrària i vexatòria; la monotonia era generalitzada, i la precària que no donava cap garantia per entrar en combat

Cuba se enfrentaban al enemigo con la mínima instrucción recibida en los depósitos de embarque y durante la travesía, lo que contribuye a explicar el 50% de bajas registradas entre 1866-77 y 1995-98¹⁵.

La por generalitzada dels mossos a la guerra estava totalment justificada pels elevats índexs de mortalitat de l'exèrcit espanyol: mentre a la Guerra de Cuba moria el 53‰ de la tropa, a la guerra franco-prussiana l'índex era del 18‰. Hi ha tres factors que expliquen aquests índexs: l'alt percentatge de morts en combat; un sistema de reclutament que suposava l'ingrés a l'exèrcit dels més febles (per extracció social i pels criteris de talla i edat) condicions de vida i equipament dels soldats unides al fet d'haver de fer front a malalties tropicals.

L'alimentació dels soldats era escassa i inadequada segons els propis metges militars; l'equipament no s'adaptava als canvis geogràfics ni estacionals i resultava insuficient i d'escassa qualitat; i les pèssimes condicions d'higiene suposaven elevats índexs de malaltia i mortalitat (tifoide, verola, tuberculosi, meningitis, malalties venèries i paludisme). Ara bé, el soldat espanyol, amb una despesa de 388,84 ptes per any (inclòs l'armament), resultava el més barat del món. Tanmateix, si dividim el pressupost del Ministeri de Defensa pel nombre total de soldats, resulta el més car (1512 ptes per any), la qual cosa significa que els recursos no s'orientaven precisament a la dignificació de les condicions de vida a l'exèrcit.

D'això es conclou que els índexs de baixes per mortalitat o inutilitat eren tan elevats que no resulta estrany que la població masculina considerés el sorteig com el m de la seva vida, i que es veiés la bola negra (que al sorteig indicava haver d'incorporar-se a files) gairebé com una condemna a mort.

Aquestes precàries condicions no es compensaven en el cas espanyol amb possibilitats a través de l'exèrcit, ja que els sous eren de misèria, no es rebia cap formació professional i l'oficialitat era una casta tancada. A canvi dels serveis prestats els soldats gaudien de prebendes com ara l'exempció del pagament de consums o l'obtenció d'un mendicatat un cop es llicenciaven.

2. Les formes de resistència individual a les quintes

La resistència no violenta a lesquintes va ser generalitzada durant el XIX, en forma d'una violació conscient de la llei, amb la connivència de funcionaris i afectats La contribució de sang era considerada injusta i immoral per sectors majoritaris de la societat: Feijoo empra –potser amb massa laxitud- el concepte d'economia moral de Thompson per descriure com el sistema de quintes es contradeia amb les concepcions de justícia i moralitat de la multitud. Els afectats per les quintes no tenien un perfil social homogeni, i les conseqüències concretes del sistema sobre cada sector social eren diferents. Això va determinar una manca de cohesió dels opositors contra

---

¹⁵ FEIJOO, A.; *Op. cit.* p.307

les quintes, la qual cosa va impedir la creació d'un front unit que es pogués imposar al mur jurídic construït pel liberalisme. La diversitat d'actors va donar lloc també a una gran varietat de respostes i de formes de protesta: redempcions i substitucions, frau, profugisme, migració, protestes col·lectives pacífiques, motins i manifestacions. A més, cal tenir en compte que la protesta antiquintes apareix sovint associada a moviments de caràcter nacional (Catalunya), obrerista (jornalers andalusos, obrers d'Alcoi i Béjar) o camperol (Galícia).

Es fa difícil establir l'orientació política subjacent en aquest tipus de moviments, a causa de la inexistència de fonts que reflecteixin l'opinió d'extracció popular. Feijoo planteja que "el pueblo no cuestionó ni la función del ejército como tal, ni la naturaleza de la guerra, sino la desigual participación de diversos grupos sociales en el esfuerzo de la guerra, la concepción del ejército con un único fin bélico y las condiciones de vida en el campo de bata"¹⁶.

Ajuntaments i Diputacions com a protagonistes de la resistència a les quintes

El reclutament de les quintes tenia una base local i provincial: eren els Ajuntaments i les Diputacions els encarregats d'entregar al govern central el contingent de soldats que els havia estat assignat en funció de la seva població. Tot el procés de reclutament era organitzat i dut a terme per funcionaris i autoritats locals i provincials. Sovint aquests nivells de l'administració, els consells populars, van col·laborar en la resistència contra les quintes: adreçaren cartes i peticions a les Corts, falsejaren els censos i padrons a la baixa, organitzaren substitucions i redempcions col·lectives del conjunt del contingent a través de la contractació directa de substituïts, el pagament directe de les redempcions o els contractes amb asseguradores i companyies privades de substituïts.

No cal oblidar, d'altra banda, que el fet que el reclutament s'organitzés sobre una base local va permetre la intervenció de pràctiques caciquistes per manipular-lo.

Quan, durant el Sexenni, la pressió popular contra les quintes es va traduir en l'elecció de regidors republicans les redempcions col·lectives es van multiplicar, per la qual cosa es van crear fonts de finançament alternatives: campanyes de col·laboració ciutadana, festivals i festes, subscripcions públiques, associacions de quintes, crèdits i contribucions extraordinàries. En alguns casos, les classes benestants, per tal de limitar l'impacte de la pressió republicana van contribuir amb les seves fortunes a redimir els pobres de la quinta, però les quantitats amb què ho van fer resultaven infinitament inferiors a qualsevol emprèstit de

En alguns casos els ajuntaments van arribar a transgredir la llei endarrerint el lliurament dels soldats a la caixa de quintes. Això va generar forts conflictes amb el Ministeri de Guerra, que en alguns casos es traduí en la dimissió del Ple (Santander, Palafrugell, St. Feliu, La Coruña).

L'estat va respondre a tots aquests problemes el 1896, en el context de la Guerra de Cuba, posant el reclutament sota control directe dels militars. D'aquesta manera, l'exèrcit es presentava com un recurs contra els abusos del caciquisme local, i es reduïa a el terreny d'actuació del republicanisme. La conseqüència directa de la militarització del reclutament fou un increment del nombre d'exempcions per criteris socials i una reducció del nombre d'exclusos per (les autoritats militars).

Frau, autolesió, emigració i profugisme: qualsevol cosa per escapar al servei

Per tal d'avaluar la resistència al servei militar cal tenir una perspectiva més àmplia que les grans manifestacions col·lectives: la resistència tenia també una expressió individual i no violenta, que de fet va suposar un problema polític i pràctic de primera magnitud. Els qui no podien alliberar-se del servei aprofitant les esquerdes legals recorrien al frau, l'emigració,

---

¹⁶ FEIJOO, A.; *Op.cit.*, p. 309

i militar a Galícia a mitjans segle XIX, José Antonio González Asenjo qüestiona el fet que aquest tipus de pràctiques puguin ser considerades com una forma de resistència: “desde nuestra concepción, si se utilizan cauces legales, aunque haya fraude [...] no existe tal actitud de resistencia. Esta va unida a una acción de carácter ilegal de acuerdo con la legislación vigente en cada momento. De no pensar así, también podríamos incluir entre las personas que se resisten al servicio militar a los que alegaban pobreza o condiciones familiares que les exceptuaban del servicio, de acuerdo a los casos que cada ley de reemplazos consideraba excluyente”¹⁷. En canvi, d’altres autors, com Feijoo, conceptualitzen aquestes pràctiques com a formes de “resistència legal”. En qualsevol cas, és clar que l’oposició al servei militar apareix sovint estretament lligada a negocis fraudulents que sovint són difícilment distingibles de la utilització fraudulenta de les esquerdes legals per evitar el servei.

Les automutilacions o la contracció voluntària de malalties eren potser la sortida menys arriscada per evitar la incorporació a files. Les formes més freqüents d’autolesió consistien a arrencar-se dents, amputar-se el dit índex o lesionar-se un ull, tots ells motius suficients per ser declarat incapacitat. També s’ingerien àcids per simular malalties pulmonars o digestives o es reproduï en les lesions generades per la sífilis. Aquestes pràctiques van assolir una magnitud que esdevingueren un motiu de polèmica a les Corts, i s’esta provocat una inutilitat absoluta eren condemnats fins a 10 anys de presidi, i els qui es podien incorporar a l’exèrcit a partir de 1851 eren condemnats a 10 anys de servei a l’Àfrica. Tanmateix, el problema no es va resoldre i fins i tot aparegueren “traficants” de malalties per als quints: metges i cirurgians especialitzats en provocar aquest tipus de lesions i malalties.

L’emigració a l’estranger, a d’altres ciutats o al camp, era una altra sortida per evitar el servei militar. En aquest cas, la resistència apareix vinculada a un problema econòmic, ja que els emigrants buscaven també oportunitats laborals. Per Seco Serrano, “la crisis económica consecuencia de la guerra [de Cuba], impulsora de la emigración y que posibilidades de redención individual, parece ser el principal factor de la rebeldía y la

¹⁹. Les mesures legals –establiment d’una fiança de 6.000 rals per viatjar a l’estranger

---

¹⁷ FEIJOO, A.; *Op.cit.*, p.401

¹⁸ GONZALEZ ASENJO, J.A.; *Op. cit.*, p.263

¹⁹ SECO SERRANO, C.; *Op cit.*, p.270

i prohibició d'emigrar a la població de 15 a 34 anys que no havia fet el servei - van resultar totalment inútils. De fet, al Parlament, els defensors d'un exèrcit voluntari empraren l'argument que aquesta emigració forçada i les seves conseqüències econòmiques es podrien evitar amb el reclutament voluntari. Un dels perills de l'emigració era el fet que els familiars eren considerats als ulls de l'estat responsables dels fugits i podien rebre fortes represàlies.

El fenomen pròfug s'accentuava en èpoques de guerra: entre 1895 i 1914 (guerres de Cuba i el Marroc) el 22% dels sortejats van fugir. Les regions amb més pròfugs es caracteritzaven per una elevada densitat de població i per la proximitat de fronteres i una certa tradició migratòria: d'una banda cal tenir en compte que molts emigrats eren considerats automàticament pròfugs, encara que haguessin marxat del país molt abans d'haver-se d'allistar; de l'altra, tot apunta que l'existència d'un fort corrent migratori en una província crea estructures de partida que poden afavorir el profugisme. Pel cas concret de la comunitat canària, l'estudi de José María Castellano Gil²⁰ posa de manifest com l'efecte esmorteïdor del fenomen migratori, que actuava com a via d'escapada davant la pressió del reclutament militar, és el principal factor de protesta contra les quintes. La població de la Laguna presenta un dels índexs de redimits més baixos de tot l'estat (1.08% entre 1896 i 1904) i una de les taxes més elevades d'acceptació d'al·legacions d'exempció (cosa que faria pensar que es corresponien a la realitat). En contrapartida les Canàries -una zona d'elevada densitat demogràfica, deprimida econòmicament, amb una important tradició migratòria i una localització geogràfica favorable a l'emigració- presenta un índex de profugisme del 41%, que quadruplicava la mitjana estatal, cosa que confirma la vinculació entre emigració i profugisme.

Els pròfugs eren sobretot gent sense recursos econòmics: segons Carlos Seco Serrano el profugisme era "la actitud que se ven obligados a tomar los desfavorecidos del país para los que la incorporación a filas podía significar el desastre económico, y , en cualquier caso, una importante pérdida de haberes. Colocados en la alternativa de tener que escoger entre una legalidad que les enviaba a morir en los trópicos por una causa con la que a penas se sentían identificados, y una ilegalidad que les permitía al menos la esperanza de mejorar sus condiciones de vida, numerosos españoles elegían la

²¹,

La deserció era la forma d'escapar al servei militar més minoritària, d'una banda perquè el nombre d'allistats era inferior al de sortejats i de l'altra perquè la deserció entrava dins la jurisdicció militar i era més durament castigada. El nombre de desertors, com el d'augmentava en anys de guerra i, en aquest cas, González Asenjo ha comprovat que el nombre de delacions era menor, possiblement perquè "no causaba perjuicio a tercero, es decir, que el soldado desertor no era reemplazado por ningún quinto suplente caso de prófugos e inutilizados. Como corolario se abstenían de realizar acciones que perjudicaran a los desertores, y llevados por su rechazo al servicio militar, incluso les ocultaban y les daban cobijo"²². Aquest autor ha estudiat pel cas galleg no només les pràctiques de resistència al servei, sinó també l'actitud amb què les valorava la població; ha posat de manifest com el fet que la gent es resistís a col·laborar amb les delacions, en el marc d'una legislació de tipus inquisitorial que les fomentava, era també una forma de resistència.

3. La protesta col·lectiva contra les quintes

L'expressió més coneguda de resistència popular contra el servei militar són els motins de quintes. Aquestes revoltes apareixien normalment associades a moviments populars contra l'augment de preus o de caràcter antifiscal, així com al republicanisme i l'obrerisme. Per Feijoo,

²⁰ CASTELLANO GIL, M.; *Op. cit.* p.180-185

²¹ SECO SERRANO, C.; *Op. cit.* p.270

²² GONZALEZ ASENJO, J.A.; *Op.cit.*, p.281

---

²³ FEIJOO, A.; *Op.cit.*, p.423

²⁴ *Ibid.* p.424

²⁵ *Ibid.*, p.470

casos on es produïren enfrontaments violents. Les dones construïren i defensaven les barricades, protagonitzaven el xoc amb les autoritats i les cremes de llistes i apedregaven els soldats des de finestres i terrats. Seco Serrano, en el seu estudi sobre els motins de maig de 1898, defineix la participació femenina en aquests termes: "Estas mujeres, por otra parte, parecen tener poco que ver con las frágiles criaturas cantadas por el entonces naciente modernismo, ya que ocasionalmente resisten a la tropa, con hachas en Logroño, con navajas en Navahermosa"²⁷.

Cal reconèixer tanmateix que les fonts de què disposem permeten reconstruir l'activitat de tots aquests sectors de manera molt limitada. En aquest sentit, són il·lustratius els documents aportats per Josep Termes, que recull llibres, pamflets i "romances de ciego" que reflecteixen la impopularitat de les quintes: "*Minyons, abaix las quintas/ Minyons, fora soldats/ Minyons, per abolirlas/ Haurem de treballar. Los homens de setembre/ no han fet pas lo pactat/ van dir: ¡abaix las quintas!/ y ara'ns volen quintar. Los diputats monàrquics/ que avans de ser nombrats van dir: ¡abaix las quintas! las quintas han votat. La llibertat i l'ordre/ no's salvará ab a estat may liberal*"²⁸.

Cal destacar la intervenció en els motins de dirigents i activistes republicans, que publicaven articles, encapçalaven manifestacions, pronunciaven discursos i dirigien les partides sorgides dels alçaments. En aquest sentit, també és significatiu el paper de les dones membres del partit republicà. La intervenció del republicanisme convertia les formes inicials de resistència en protestes organitzades, de manera que els motins de quintes estaven a mig camí entre l'espontaneïsm. A Andalusia i Llevant el motí de quintes es transformava en una partida republicana, formada pels mossos que no es resignaven i que volien evitar la repressió, tradicionalment vinculats al moviment federalista. Els motins duraven poques hores, excepte quan la seva relació amb el republicanisme els dotà d'organització i de suport estratègic a l'exterior, amb armes o bé garantint la fugida a la muntanya, en alguns casos es donà una violència sistemàtica contra la propietat i una extensió geogràfica. El seu caràcter local, l'especificitat de la protesta, la diversitat social i ideològica dels seus components i la manca d'una organització global van suposar que els motins no es desenvolupessin amb un gran suport entre la població. El fet que sovint els moviments s'adrecessin contra governs demòcrates o progressistes, que havien fet bandera de la reivindicació popular d'abolició de les quintes i que en van dirigir la repressió, va conduir a l'aparició d'elements dels corrents republicans i internacionalistes.

Els mecanismes amb els quals comptava l'estat per evitar la protesta anaven des de les mesures preventives com la prohibició de concentracions públiques fins a l'aplicació de la justícia

---

²⁶ *Ibid.*, p. 427

²⁷ SECO SERRANO, C.; "Guerra y crisis social: los motines de mayo del 98", a CASTILLO, S. (coord.) *Estudios de Historia de España. Homenaje a Tuñón de Lara*. Madrid, UIMP, 1981, vol I, p. 444.

²⁸ TERMES, J.; *Anarquismo y sindicalismo en España. La I Internacional (1864-1881)*. Barcelona. Ariel. 1973. Hi ha diversos escrits referents a la qüestió de quintes

republicans capitalitzaren l'incompliment de les promeses demòcrates i progressistes: l'abolició de les quintes va quedar identificada a la lluita republicana i l'ideal federal. Inicialment contrari a la violència, el republicanisme va seguir un procés de radicalització que el conduí a abandonar el legalisme parlamentari i a organitzar l'insurreccionalisme a Andalusia, València i Catalunya. El republicanisme va aglutinar tots els greuges i oferí als desc

organitzada, el principal fruit de la qual fou la insurrecció federal d'octubre de 1869, amb un fort component antiquintes, que mobilitzà 40.000 revoltats.

El 1870 el govern cridà una nova quinta, ara de 70.000 homes, cosa que evidenciava el manteniment del sistema, corroborat per les mínimes reformes sobre l'estructura militar i la

---

²⁹ BLASCO, R.; *Op. cit.*

del pla de Barcelona l'abril de 1870, que ha estat estudiat per Francesc Bonamussa³⁰. En la revolta van tenir una participació destacada els republicans intransigents, els quals, amb Almirall i comitè local de Barcelona. Les manifestacions i aldarulls van portar a la supressió del sorteig en diverses poblacions catalanes i a l'Empordà s'organitzaren partides contra les quintes. Sants i Gràcia protagonitzaren motins massius, amb una gran participació de les dones, que assaltaren i cremaren els mobles de l'ajuntament durant el sorteig i, mitjançant el toc de Sometent mobilitzaren tota la població. El motí de Sants fou esclafat, amb 10 morts, i la revolta s'extengué a Barcelona, i la repressió per l'exèrcit d'una gran manifestació va conduir a la construcció de barricades arreu de la ciutat. L'exèrcit va designar un nou ajuntament, davant la negativa d'aquest a celebrar el sorteig, declarà l'estat de guerra i clausurà els diaris republicans (fins i tot els benèvolos). S'arribà a l'acord de celebrar el sorteig i després substituir tots els quintats, i el moviment es dissolgué amb una forta repressió que provocà una trentena de morts. Aleshores la revolta esclatà a Gràcia, encapçalada per l'ex-alcalde federal Francesc Derch, novament es produí una destacada presència femenina, que protagonitzà la crema de l'arxiu municipal. El moviment fou ofegat amb el bombardeig massiu de la vila i acabà amb uns 70 morts. Aleshores la desfeta va portar a la divisió del republicanisme: el directori republicà federal lamentà la revolta i condemnà les accions violentes; definitivament abandonà l'estratègia insurreccional. El sorteig es celebrà a totes les ciutats, els ajuntaments barcelonins -mitjançant el recurs al crèdit, la subscripció voluntària, representacions teatrals i balls-concert multitudinaris (així com els préstecs que algunes empreses, com l'Espanya Industrial, feien als seus treballadors) - va satisfer la redempció dels joves quintats de la província.

La descoordinació, els desacords interns i la condemna d'una part dels dirigents republicans de la insurrecció armada van fracturar el republicanisme. Per Termes la revolució de setembre i els fracassos del republicanisme federal van contribuir a l'extensió de l'absolutisme durant la Restauració: "Los fracasos del federalismo republicano en 1868-1870, la insinceridad de las promesas septembrinas y la falta de éxito de los motines contra las quintas contribuyeron en gran medida al proceso de despolitización de la clase obrera. Los hechos relatados contribuyeron a empujar al obrerismo hacia el odio contra los estados, hacia el desprecio a los hombres públicos, a la desconfianza en la acción política. Los dirigentes bakuninistas encontraron el terreno abonado [...]"³¹.

El 1873 amb l'abolició del sistema de quintes pel règim republicà semblava haver acabat el cicle insurreccional, però els successius decrets per allistar voluntaris de la reserva van convertir l'abolició en una quimera. La generalització de les revoltes cantonals, la guerra carlina i la indisciplina de l'exèrcit republicà van ser els arguments de Salmerón i Castelar per reorganitzar el servei obligatori universal, amb un exèrcit de 120.000 homes. Després del Sexenni la protesta antiguintes es dissol en l'ambient contestatari general contra el sistema socio-polític de la Restauració, i en la ideologia internacionalista. La recuperació de l'oposició al servei militar no ressorgiria fins les campanyes de Cuba i Marroc -alguns episodis dels quals han estat estudiats per Rafael Vallejo (motins de 1892) i Carlos Seco Serrano (motins de 1898)- i tingueren la seva principal expressió a la Setmana Tràgica.

Les manifestacions i la fugida de mossos

Durant el Sexenni, apareixen per primera vegada les manifestacions massives que, a diferència del motí, requerien una organització prèvia. Les manifestacions se celebraven durant els dies anteriors al sorteig i novament hi trobem una presència destacada de dones, infants, familiars, quintes, soldats en actiu, desocupats i assalariats. Els anys clau d'aquests moviments

³⁰ BONAMUSSA, F.; SERRALLONGA, J.; *Op.cit.*

³¹ TERMES, J.; *Op. cit.*, p. 55

foren 1869, 1870 i 1872, constituint la resposta a l'incompliment de la promesa de l'abolició de les quintes pel govern sorgit de la revolució setembrina. La distribució geogràfica de les manifestacions coincideix amb la de la gran recollida de signatures que organitzaren els republicans el 1869, així com amb la dels motins. El 1868 les manifestacions exigien el compliment del programa revolucionari; el 1869 es produí una gran onada davant la crida d'una nova quinta pel govern Prim; el 1870 es feren grans manifestacions a ciutats com Valladolid (10.000 persones), Saragossa, (12.000) o Reus (10.000). Paral·lelament es produïren fugides massives de mossos en forma de partides que s'amagaven a la muntanya i no s'arribaven a presentar al sorteig.

Bibliografia

- BLASCO, R.; "Els avalots de 1856 a València", a *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, vol IV. Univ. de València, 1974, p.389-413
- BONAMUSSA, F.; SERRALLONGA, J.; *Del Roig al Groc. Barcelona 1868-1871. Quintes i epidèmies*. L'Avenç-Diputació de Barcelona, Barcelona 1995.
- CARDONA, G.; *El poder militar en la España contemporánea hasta la Guerra Civil*. Madrid, s XXI, 1983
- CASTELLANO GIL, M.; *Quintas, prófugos y emigración. La Laguna (1886-1935)*. Ayto. de la Laguna. Centro de cultura popular Canaria. La Laguna. 1990.
- FEIJOO, A.; *Quintas y protesta social en el siglo XIX*. Ministerio de Defensa. 1996
- GONZALEZ ASENJO, J.A.; "La resistencia al servicio militar en Galicia (1837-1874)", a *Estudios de Historia Social*, 34-35, vol III-IV, 1985
- HEADRICK, D.R.; *Ejército y política en España (1866-1898)*. Madrid. Tecnos, 1981
- SECO SERRANO, C.; "Guerra y crisis social: los motines de mayo del 98", a CASTILLO, S. (coord.) *Estudios de Historia de España. Homenaje a Tuñón de Lara*. Madrid, UIMP, 1981, vol I
- SECO SERRANO, C.; "Prófugos y desertores en la Guerra de Cuba", a *Estudios de Historia Social*, nº 22-23, p.253-273
- TERMES, J.; *Anarquismo y sindicalismo en España. La I Internacional (1864-1881)*. Barcelona. Ariel. 1973.
- VALLEJO POUSADA, R.; "Pervivencia de las formas tradicionales de protesta: los motines de *Historia Social*, nº 8, tardor 1990